

УДК 322:172.3::342.731+348.71

*Мацішина І. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса***ВІЗУАЛЬНА РИТОРИКА РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
ЯК ІНДИКАТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ**

Аналіз політичних режимів сьогодні викликає купу питань, відповіді на які можна знайти у політичній історії. Класичний розподіл на демократичний, тоталітарний та авторитарний режими показав, що під час більш детального аналізу ці режими мають певні схожі риси, які віддзеркалюють один одного. Пошуку головних маркерів трансформації політичного режиму скрізь призму візуальних текстів присвячена ця робота.

Ключові слова: авторитаризм, журнал «Безбожник», візуальне, тоталітаризм, церква.

Платон, Аристотель, М. Макиавеллі, Ф. Бекон, Б. Спіноза, Монтеस्क'є займалися спробою позначити політичний режим якимось типом. І, як наслідок, сьогодні нам відома платонівська модель шести типів режимів. За словами професора Миколи Нарикова, на сьогоднішній день є два підходи. Перший: класовий підхід, де політична влада розглядається через призму класового панування (звідси й рабовласницька, феодална, буржуазна, соціалістична типи влади). Другий: механізми політичної системи, де діяльність партій, рівень прав та свобод можуть характеризувати політичний режим. Другий підхід має свої рівні дослідження політичних режимів. За формою правління (П. Лалюмер, А. Демішель), за виборчою системою (М. Дюверже), за формою полярностей режимів. Наприклад, К. Поппер визнавав тільки два типи політичних режимів – демократичний та тиранію. Характерно те, що в центрі уваги дослідників знаходяться більше політичні інститути, а політичним процесам виділяється менша увага. Присутність та роль візуальних текстів у самих процесах взагалі відсутня у наукових роботах. Тому спроба проаналізувати рівень візуальних текстів, які формували *інше* ставлення до релігії та впливали на поведінку радянських людей часів Другої світової війни є головною **метою** роботи. Головне **завдання** дослідження полягає у пошуку головних ознак трансформації тоталітарного режиму. Теза, яка є ключовою цієї роботи – тоталітаризм, як політичний режим, заради існування змушений постійно знаходитися у динамічному стані. І будь-який експеримент, який застосовується у його вимірі, не завжди можна розуміти як революційність. Балансування між ліберальними та консервативними концептами тоталітаризму може змінити зовнішню форму режиму, а не його наповнення та зміст.

Найбільш відомі дослідження проблематики тоталітаризму знайшли своє відображення у роботах Т. Адорно, Х.Арендт, З. Бжезинського, Р. Дарендорфа, К. Поппера, Е. Фромма, Ф. Хайека тощо. Незважаючи на різні підходи ці вчені погоджуються, що тоталітаризм, як феномен політичної системи, відрізняється від інших її форм всеосяжним втручанням політичної влади в усі сфери життя суспільства з метою здійснення тотальних соціальних перетворень. А контроль на рівні впливу призводить до реконструкції суспільства. Історичний екскурс у період Другої світової війни дозволить не тільки це побачити, але й виявити механізми та рівень трансформації тоталітарного режиму.

Політика нової радянської держави щодо статусу церков починається з Декрету Ради Народних Комісарів від 20 січня (2 лютого) 1918 року «Про відділення церкви від держави і школи від церкви». У ньому Пункт 3 свідчив: «Кожен громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Всіякі правопозбавлення, пов'язані з сповіданням якої б то не було віри або несповіданням ніякої віри, скасовуються. Примітка: З усіх офіційних актів будь-яка вказівка на релігійну приналежність чи неналежність громадян усувається» [15, с.7]. Однак т.зв. ліберальне ставлення до питання релігії знайшло своє відображення лише на папері. Перша радянська Конституція, що була прийнята у липні 1918 року і отримала назву Конституція РСФРР, у розділі 13 чітко вказувала перелік осіб, які позбавлялися права обирати і бути обраними. Ченці і духовні служителі церков і релігійних культів потрапляли в цю категорію. А далі – ще могутніше.

В історії 1932 рік називається як «безбожна п'ятирічка». Антирелігійна комісія під керівництвом Омеляна Ярославського (Губельман) займалася не тільки контролем релігійних

організацій. Головним пропагандистським рупором був журнал «Безбожник», в якому барвисто і методично релігійні течії піддавалися критиці. Крім того, в державі активно розвивалася громадська організація «СВБ» (Союз воєвничих безбожників), яким також керував О. Ярославський. Фактично ця людина виконувала роль головного антирелігійного пропагандиста країни.

Серед православного духовництва на початку 30 рр. відносини з радянською владою були чітко позначені самою владою. Попи, як злісний елемент, зображуються на карикатурах і висміюються на плакатах.

Візуальні коди комічного: товсті чоловіки, довгі чорні рясни, засмальцьовані волосся, великий хрест на грудях на товстому ланцюжку. До початку Другої світової війни вони були зображені разом з капіталістами та білогвардійцями у протиставленні до представників робітничого класу.

Тому арешти та репресії в 30-х рр. проти духовників відбувалися також активно, як і до всіх інших соціальних представників. І підкреслювалося, що люди караються не за релігійні уподобання, а за політичну провину. Хоча у дописах співробітників таборів чітко вказувався духовний сан ув'язнених. Наприклад, з інформаційного огляду №1 начальника УТАБ (Управління таборами ОДПУ) Л. І. Когана та начальника інформаційно-слідчого відділу Балябіна по виправно-трудоному таборі ОДПУ (Об'єднане державне політичне управління) за жовтень 1930 р. є такий допис: «До категорії особливо злісних відноситься священник Воронов (Північ[ні] таб[ори]). Комунізм він відкрито називає вченням антихриста і диявола. (Вжито заходи ізоляції)» [14, с.106]. Далі в даному інформаційному огляді йдеться, що деякі окремі особи «з кол. священників, які відмовляються від сану, заявляють себе аполітичними або прихильниками радвлади (Північ[ні] таб [ори])» [14, с.106].

На фоні «федорівців» (які співали релігійні пісні та молилися у неділю), євангелістів (які зав'язували відносини з іншими ув'язненими з інших таборів), «ізраїльтян» (які відмовлялися від роботи), «толстовців», православне духовенство у Соловецьких, Північних та у Вишерських таборах займалися агітацією «про шкідливість колективного життя». Це відбувалося на прикладі читання газет з власними коментарями, протестували проти санобробки (проти стрижки та вилучення одягу). Був випадок, коли помкомроти «поп Померанцев ... став комплектувати свою піроту ув'язненими, які переважно належали до духовного звання» [14, с.111]. Встановлювався зв'язок з служителями культу на волі і передавалася їм інформація про життя духовенства у таборах. Характерно, що у Соловецьких таборах межі стиралися між сектантами, які об'єднувалися завдяки побутових питань. Сектантів в таборах ставало багато. Причина їхньої антирадянської діяльності, на думку керівництва, полягала у двох моментах: «1) прирівняння їх при санобробці до усієї маси ув'язнених і 2) розстріл (у Сол[овецьких] таборах) групи духоборів...» [14, с.111].

Будь-яких активних дій до об'єднання всередині табірної життя серед представників різних конфесій між собою не було. Як правило, люди трималися більш згуртованими між собою на основі однакових релігійних вподобань. Тісних контактів між, наприклад, сектантами та православними або, православними та католиками, не було. «Ксьондзи живуть надією на близькість війни СРСР із зарубіжними державами. Вони вважають себе політичними в'язнями і весь час мріють про обмін їх радвлади на комуністів, що містяться у закордонних тюрмах. Живуть вони замкнуто, своїм середовищем. У кожній особі, яка прибуває сюди у відрядження, підозрюють співробітника ОДПУ» [14, с.112].

У 1937 році відбувся перепис населення. З ініціативи Й. Сталіна було внесено питання про релігійну приналежність. Виявилось, що з 3 млн. неписьменних - 25 млн. були віруючими. Таким чином, широкомасштабна кампанія з розвитку Союзу воєвничих безбожників (СВБ) не мала успіху. Проблема неефективності журналу «Безбожник» і всієї антирелігійної пропагандистської кампанії, на думку української дослідниці І. Грідіної полягає в тому, що робота напередодні 1941 року відбувалася більше серед робітників, які вже давно відійшли від релігії.

У 1938 році в журналі «Безбожник» вийшла стаття М. Штейнмана під назвою «Релігія та фашизм». У ній детально вказується на те, що всі церковні установи в Європі дали згоду, щоб Гітлер завоював Австрію, Іспанію, Китай та Маньчжурію. Церква є найлютішим ворогом комунізму і СРСР. «Церква не тільки організаційно і політично пов'язана з фашизмом. Вона

намагається вселити віруючим думка про примирення з фашистами. Вона сповідає класовий мир, вічність класового суспільства, святість капіталістичної приватної власності» [2, с.12]. Але не дивлячись на те, що в цьому журналі висміювалися все, - від православних до буддистів, - риторику гумору розуміли далеко не всі. Паралельно з інтелектуальною роботою, влада ще більше посилила репресії серед віруючих.

Але з 1941 року змінюється візуальна риторика щодо церковного життя і місця православних в історії Радянського Союзу. З доповіді О. Ярославського на всесоюзній нараді працівників антирелігійних музеїв у Москві 28 березня 1941 р. «Є чимало людей, - цілком радянських, цілком відданих справі комунізму, - у яких збереглися релігійні вірування і забобони. Цих людей ми ще не переконали у хибності та шкоді релігії. Не мають рації спрощенці в антирелігійній пропаганді, які про таких людей бажають сказати все, що завгодно. Ось, наприклад, що писав нещодавно у «Тамбовській правді» т. Бородін: «Вірити в євангельські оповіді може тільки сліпий, невіглас або круглий ідіот». Це абсолютно неправильно і політично шкідливий виступ. Не можна ж думати, що мільйони віруючих - це сліпі, невігласи або круглі ідіоти» [3, с.3].

Причин, за якими змінилося ставлення влади до позиції віруючих під час Другої світової війни, кілька:

- окупаційна влада використовували надання свободи віросповідань як одну з провідних тем у своїй ідеологічній роботі. У пресі підкреслювалося, що новий режим несе релігійну свободу. Ось приклад замітки «Христос Воскрес!» у газеті «Нове слово» за вересень 1941 року. «Ось що пише звідти молодий російський інженер-емігрант: «Випадково я бачив перше богослужіння в церкві одного великого міста. Після багатьох років можна було знову вільно служити. Церква була повна народу і тисячі тих, хто молиться стояли на площі. Старий священник служив молебень, а в натовпі було чути вигуки: «Христос Воскрес!» [8]. У замітці вказується, що дозволені також і служби й у військовополонених, у багатьох з'явилися натільні хрестики;

- «З приєднанням західних областей України почався перший етап метаморфоз антирелігійної пропаганди. Радянський уряд опинився перед фактом включення у політичне життя населення з недоторканим релігійним життям і свідомістю. Відкрита антицерковна політика і пропаганда могли спровокувати тут потужний соціальний вибух» [10, с.77]. Тому на приєднаних територіях Західної України та Західної Білорусі, Бессарабії та Північної Буковини необхідно було проводити м'яку церковну політику, щоб не викликати колабораціонізм;

- підготовка до Тегеранської конференції (осінь 1943), де повинні були обговорюватися питання відкриття другого фронту. Щоб бути переконливим серед союзників та отримати свою сферу впливу, Й. Сталіну необхідно було продемонструвати демократичність радянської влади;

- питання впливу після війни на підконтрольних територіях, де представники церковного світу виконували б функції зовнішньої розвідки. З доповіді О. Ю. Васильєвої «Зовнішня політика Радянської держави і російська православна церква «1943-1948 роки» під час засідання Вченої ради ІРІ РАН у червні 1997 року. «5 червня 1943 р. Й. В. Сталин прийняв у Кремлі наркома держбезпеки В. М. Меркулова, який згідно з раніше отриманими вказівками надав проект абсолютно секретного документа під назвою «Заходи щодо поліпшення зарубіжної роботи розвідувальних органів СРСР». Сталин уважно вичитав усі чотирнадцять пунктів, зробив деякі поправки і тут же підписав постанову Державного Комітету Оборони за № 3522 «ЦТ» (цілком таємно) про затвердженні заходи. Цей документ позначив нову віху в історії політичної розвідки СРСР» [18, с.339].

- позиція самої православної церкви. Не дивлячись на репресії, вигнання та позбавлення прав, бажання бути корисною радянській владі підштовхувало саму церкву до пошуку шляхів для зближення. З коментарів-спогадів Ю.П.Шарапова: «21 грудня 1939 року в день 60-річчя Сталіна, ми, група студентів ІФЛІ, поверталися з занять. Доїхали на трамваї до Сокольницького кола, як він тоді називався, і хтось із нас згадав, який сьогодні день. Там була поблизу церква і ми туди зайшли. У церкві йшло богослужіння. Раптом священник, який проводив цю службу (чи то це було заплановано заздалегідь, чи то це був експромт, а якщо і експромт, то добре продуманий), сказав: «Чим ми всі зобов'язані нинішньому світові, благоліпністю і т.і. А тим (відкриває якусь книгу, показує), що в світ прийшов Йосип». Він мав на увазі, звичайно, іншого Йосипа, а не того, який царював тоді, але на не дуже грамотну публіку, яка його слухала з

задоволенням, це тоді справило враження. Я думаю, що вже тоді церква розуміла цей запит, і в особі одного священика так реагувала на те, щоб стати одним із знарядь впливу на маси [18, с.352-353]. За словами М.В. Шкаровського: «За повідомленнями органів держбезпеки, навесні і влітку 1943 р. численні бродячі священики агітували віруючих подавати владі клопотання про відкриття храмів; а серед московського духовенства поширювалися чутки про те, що за кілька днів має відбутися зустріч ієрархів з керівництвом країни» [20, с.36].

4 вересня 1943 року у Голови Ради Народних Комісарів СРСР Й. Сталіна відбувся прийом Патріаршого Місцєблустителя Митрополита Сергія, який всі ці роки виявляв лояльність до радянської влади і був вкрай обережний у висловлюваннях. Темою зустрічі була ідея скликати Собор єпископів для обрання Патріарха Московського і всієї Русі та освіти при Патріархові Священного Синоду. Сергій передав перелік священослужителів, які були в ув'язненні. Щоб прискорити процес обрання за архієреями, які повинні були за статутом церкви брати участь у виборах, були навіть послані бомбардувальники до таборів. Таким чином, 11 архієреїв були звільнені виключно для вибору Патріарха.

8 вересня у Москві відбувся Собор, який одноставно обрав 76-річного Митрополита Сергія Патріархом Московським та всієї Русі. Для контролю за діями православної церкви була створена Рада у справах Російської православної церкви при РНК СРСР. Його керівником був призначений полковник держбезпеки Г. Г. Карпов. Сьогодні у вільному доступі знаходяться листи патріарха Алексія I, який був обраний-призначений у 1944 році після смерті Патріарха Сергія. Велика частина листів адресована Г. Г. Карпову. З них чітко простежується як інституціональна, так і особиста прихильність церкви від держави.

У своєму зверненні до радянського уряду архієреї підкреслили позицію православної церкви до радянського уряду. «Глибоко зворушені співчутливим ставленням нашого всенародного Керманіча, Голови Радянського Уряду Й. В. СТАЛІНА до потреб Російської Православної Церкви і до скромних наших праць, її смиренних служителів, приносимо Уряду нашу всесоборную щирю подяку, і радісне запевнення, що, підбадьорені цим співчуттям, ми примножимо нашу частку роботи до загальнонародного подвигу заради порятунку батьківщини» [11, с.1].

Через кілька днів газети німецької пропаганди вибухнули скандалом. 12 вересня 1943 року в газеті «Нове слово» виходить стаття під назвою «Губельман в рясі». «... У країні, де храми були перетворені на танцюльки, а священослужителі оголошені «ворогами народу» і «позбавленцями». Чи не патріарх всеросійський, а мерзенний жид Губельман-Ярославський, розперезаний голова «Союзу безбожників», повинен був служити виховним прикладом для мільйонів російських людей» [6]. (Фото 4).

Замітка «Сталінський патріарх» у газеті «Нове слово». «У ці страшні дні випробувань істинно-православних людей необхідно пам'ятати слова апостола Матвія (9 розд.24, вірш 24): «бо постануть лжехристи та лжепророки, і дадуть и великі ознаки та дива, щоб спокусити, як можна і обраних» [7].

Поступово змінюється і політика зображення ворога в церковній рясі. Вже першою постановою Собору від 8 вересня 1943 року була чітко визначена позиція легалізованої православної церкви. У журналі Московської Патріархії протоієрей О. П. Смірнов написав статтю «Супротивники хреста Господня», в якій чітко розшифровує постанову Собора Преосвященних архиєреїв Російської Православної Церкви від 8/IX/1943. У ньому вказується, що зрада загальноцерковній справі і перехід до фашистів розуміються церквою як вороги хреста Господнього і будуть вони відлучені. Далі наводяться аргументи, чому така позиція принципова. «Замість Христа - фюрер; замість хреста - язичницька свастика; замість вічної книги життя Біблії - фашистська книжечка «Моя боротьба»; замість неділі - вечір суботи; замість священиків, пасторів, капеланів, читців - одні лише тільки лектори; замість хрещення, причастя, покаяння, вінчання - проголошення фашистської клятви з дотиком правої руки до меча і т. і.» [12]. Зображення ворога в образі віруючого починає відбуватися в європейському контексті. На карикатурах і плакатах на радянського глядача серед ворогів вже стають католики, сектанти, буддисти. Все, крім православних. Діяльність самого журналу «Безбожник» триває. Церква не мала права його критикувати, а сам журнал помітно знизив градус критики на адресу православної церкви.

Вже після війни політика розширення прав православної церкви почала поступово згортатися. М. Шкаровській вказує на перелом з 1948 року, коли стався крах середземноморських планів. «1 листопада 1948 р. новим константинопольським патріархом був обраний «американський ставленик» архієпископ Нью-Йоркський Афінагор, налаштований антикомуністично» [20, с.47]. Поява сильних конкурентів і крах створення «православного Ватикану» у Москві призвели до згортання православної пропаганди. А у 1949 році вийшов проект ЦК «Про заходи щодо посилення пропаганди науково-атеїстичних знань», який продовжив справу О. Ярославського (який на той час вже помер).

Аналізуючи ступінь впливу і рівень ефекту від пропаганди атеїзму в умовах відродження статусу православ'я, хотілося б зупинитися на деяких деталях. Вони стануть заключним акордом всієї цієї історії.

- Умови відкритої пропаганди вимагають наявності ворога. Як зовнішнього (фашисти, нацисти, окупанти), так і внутрішнього (зрадники, попи). Для консолідації більшості всередині держави необхідна ненависть в бік обраної меншини. До 1943 року такою меншістю були віруючі. Журнал «Безбожник» це і використовував у пропаганді атеїзму. Однак з 1943 року в таборі т.зв. «ворогів» відбувається передислокація. Внутрішній ворог (віруючі) отримує статус «свого» і примикає до більшості, яка його «пробачила». Головний ворог нападок на віруючих О. Ярославський помер і в суспільну свідомість запускається патерн «доброго царя». Коли не Сталін, а його оточення винне у звірствах та вбивствах мільйонного народу. Розповсюджується ідея, що не Й. Сталін, а його оточення знищували віруючих.

- Сама позиція православної церкви цей патерн підсилює. Ось уривок промови Патріарха Московського і всієї Русі Алексія перед панахидою по Й. Сталіну. Вона була закінчена наступними словами: «І нашому коханому і незабутньому Йосипу Віссаріоновичу ми молитовно, з глибокою, гарячою любов'ю виголошуємо вічну пам'ять» [13, с.4].

- Боротьба на сторінках газет і журналів набуває інших рис. Посилюється критика країн-союзниць. Але не на пряму, а через комічні зображення католиків, сектантів, буддистів. Парадоксально, але ті, хто пліч-о-пліч стояли на фронтах, у зображеннях поставали ворогами. Мало хто розумів, що критикуючи Ватикан, – як символ релігійного зла, – відбувався виклик і всім католикам, які були союзниками у Другій світовій війні.

Використання поняття «священне» (той, хто володіє святістю), в першу чергу було пов'язано з релігійним культом. Пісня-гімн «Священна війна» змістила розстановки святості. Захищати Батьківщину з запереченням Священного писання, з нетерпінням до священників і т.і. позначало для віруючих зовсім не те, що значило для атеїстів. Необхідно було об'єднати їх в одну релігію, яка повинна була б влаштовувати ці два протиборчі табори, які штучно створили. Патріотична діяльність і віруючих і атеїстів повинна була носити сенс спільної священної дії. Що, в свою чергу, має на увазі під собою автоматичну згоду, незаперечність і покірність. За словами Д. Волкогонова, Сталін займався проповідями ленінізму. «Як Мухаммед вважав себе пророком Аллаха, так і Сталін проголосив себе пророком Леніна» [5, с.10].

- Політика легалізації статусу православної церкви вдалася не стільки для неї самої, скільки для подальших дій Сталіна. Завоювавши довіру з боку союзників та заручившись підтримкою на місцях, радянське керівництво зуміло скоротити і знизити критику на свою адресу. У бюлетені Поліції безпеки від 7 травня 1943 р. з окупованих східних областей вказувалося: «Радянська пропаганда зуміла спритно використовувати релігійні почуття населення у своїх цілях. Церква і маси все в більшому ступеню отримують захоплення. Як стало відомо з Москви, вплив жителів у церкви у великодні був значним. Цей факт пропагандистський вельми сильно використовується і знаходить поширення, насамперед, у союзників» [21, с.143].

Розуміючи головні ознаки політичного режиму, можна виділити кілька рис, які доповнюють та розширяють тоталітарну сферу політичного життя Радянського Союзу.

- умовна гарантія права на релігію;
- захист прав окремих меншин (у даному випадку православних);
- надання прав та свобод для віруючих більшої частини громадян після їхнього насильного приєднання до лав СРСР;
- застосування принципу домовленості з іншою стороною (РПЦ), замість принципу сили;
- контроль держави за духовним життям суспільства

- знищення кордонів між політичною та неполітичною сферами життя;
- використання закритих каналів впливу та тіньових координаторів, які відповідали за релігійну політику (полковник держбезпеки Г. Г. Карпов);
- відсутність механізму спадкоємності релігійної влади (кого тоталітарна система назначать, той і буде);
- терор проти народу вже від імені церкви, де вже неправославний є ворогом (але це не стосується атеїстів).

Такі ознаки дозволяють припустити, що релігійна політика, яка відбувалася і завдяки візуальним агітаційним матеріалам, призвела до зміни вектору правого тоталітаризму на лівий. Прагнення зберегти вплив на територіях Східної Європи, змусила радянську владу не тільки відновити інститут «шпигунів у рясах». Але й знизити рівень недовіри населення до самої влади завдяки послабленню контролю за вірою.

Бібліографічний список:

1. Бутенко А. П. Социологические вопросы истории и теории тоталитаризма // Социологические исследования. – 1998. – № 6. – С. 26-37.
2. Журнал «Безбожник». – 1938. – №5. – С. 12
3. Журнал «Безбожник». – 1941. – №5. – С. 3.
4. Бернейс Э. Пропаганда // М.: Н-Рublishing. – 2010.
5. Волкогонов Д.А. Сталин и религия / Д.А. Волкогонов // Наука и религия. – 1989. – № 2. – С. 11-12.
6. Газета «Новое слово». – 1943. – 12 сентября. – №73.
7. Газета «Новое слово». – 1943. – 19 сентября. – №75
8. Газета «Новое слово». – 1941. – 21 сентября. – №76
9. Газета «Новое слово». – 1943. – 26 сентября. – №77
10. Грідіна І.М. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни // Наука. Релігія. Суспільство. — 2009. — № 4. — С. 74-80.
11. Журнал Московской Патриархии. – 1943. – №1 сентябрь. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/19430115.html>
12. Журнал Московской Патриархии. – 1943. – №3 ноябрь. Электронный ресурс. Режим доступа : <http://archive.jmp.ru/page/index/1943035.html>
13. Журнал Московской Патриархии. – 1953. – №4 апрель. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/number/index/195304.html>
14. История сталинского Гулага. Конец 1920-х - первая половина 1950-х годов. Собрание документов в 7 томах. Том 6. Восстания, бунты и забастовки заключенных. Раздел 1. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://opisi.garf.su/pdf/gulag6/01.pdf>
15. К истории отделения церкви от государства и школы от церкви в СССР // Вопросы истории религии и атеизма. – 1958. – Выпуск 5. С.3-49.
16. Ладоренко В.Е. К вопросу об изменении политической ориентации русской православной церкви (1917-1945) // Вопросы истории религии и атеизма. – 1964. – Выпуск 12. С.106-123.
17. Нарыков Н. В. К проблеме типизации политических режимов // Теория и практика общественного развития. – 2009. – №. 22-36.
18. Труды института Российской истории РАН. 1997-1998. Выпуск. 2. Отв. Ред. А.Н.Сахаров. Изд-во: Москва, 2000. – 479 с. Электронный ресурс. Режим доступа: ftp://www.istorichka.ru/Periodika/Trudy_Instituta_rossijskoj_istorii/Vyp.02.2000.pdf
19. Шейнман М.М. Пропагандист атеизма Ем. М.Ярославский (к 80-летию со дня рождения и 15-летию со дня смерти) // Вопросы истории религии и атеизма. – 1958. – Выпуск 6. С.75-104.
20. Шкаровский М.В. Русская православная церковь в 1943 – 1957 годах // – Вопросы истории. – 1995. – №8. С.36 – 56.
21. Шкаровский М.В. Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве. (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). Москва, 2000.
22. Paden R. Tradition and the Origins of Totalitarianism // Journal of social philosophy. – 1986. – Т. 17. – №. 2. – С. 45-56.

Мацьшина И. В. Визуальная риторика религиозной политики советской власти как пример исследования трансформации политического режима

Анализ политических режимов сегодня вызывает множество вопросов, ответы на которые можно найти в политической истории. Классическое деление на демократический, тоталитарный и авторитарный режимы показало, что во время более детального анализа эти режимы имеют определенные сходные черты, которые отражаются друг в друге. Поиску главных маркеров трансформации политического режима сквозь призму визуальных текстов посвящена эта работа.

Ключевые слова: авторитаризм, визуальное, журнал «Безбожник», тоталитаризм, церковь.

Matsyshyna I. V. Visual rhetoric of the religious policy of the soviet authority as an example of transformation of a political regime

Analysis of political regimes today raises many questions, the answers to which can be found in political history. The classical division into democratic, totalitarian and authoritarian regimes has shown that during more detailed analysis these regimes have certain similar features that are reflected in each other. This work is devoted to the search for the main markers of the transformation of the political regime through the prism of visual texts.

Keywords: authoritarianism, visual, journal "Bezbozhnik", totalitarianism, church.